

Lengua

Модни средства за контакт в българското говорене днес

Велка ПОПОВА

Шуменски университет “Епископ Константин Преславски” (България)
doktoressa@yahoo.com

Recibido: Julio de 2008

Aceptado: Diciembre de 2008

Резюме

Предложената работа има характер на пилотно проучване, в което е направен опит да се представи съвременното българско говорене с оглед на критерия ±модност. Като изследователски методи са използвани анкетата и наблюдението.

Ключови думи: езикова мода, фатически средства, българско говорене

Resumen

Modos modernos de contacto en el habla búlgara de hoy

Se trata de un estudio piloto que pretende presentar el habla búlgara contemporánea según el criterio de ±modernidad. Como métodos de investigación han sido empleadas la encuesta y la observación.

Palabras clave: moda lingüística, recursos fáticos, habla búlgara

Abstract

Fashionable Means of Contact in Modern Bulgarian Talk

The suggested study is a pilot one and it aims at introducing the contemporary Bulgarian way of talking related to the criterion ±fashionability. The questionnaire and the observation are the research methods used in the study.

Key words: linguistic fashion, phatic means, Bulgarian way of talking

SUMARIO: 1. Увод; 2. Модата в езика; 3. Фатическите средства и модата в езика; 4. Вместо заключение; 5. Библиография; 6. Приложение (Анкета)

1. Увод

Предлаганата работа е посветена на лингвистиката на контакта. В центъра на изследователския интерес попадат фатическите средства на езика, които по традиция се отнасят към фонда на речевия етикет, своеобразно ритуализиран в различните култури. Централният въпрос, който се поставя, е свързан с влиянието на съвременните езикови модни тенденции върху тази сравнително по-консервативна и устойчива на промени област, в обхвата на която са средствата за установяване, поддържане и прекратяване на контакта в процеса на речевата интеракция. Прави се опит да се очертае спецификата на речевото взаимодействие

в рамките на различни социални групи с оглед на критериите $\pm$ ритуалност и $\pm$ модност, чиито полюси са *екстремната модност* в езика на младите и *консерватизма* в езика на възрастните носители на езика. Като изследователски методи са използвани анкетата и наблюдението.

Речевото поведение на даден социум е сложно явление, което се характеризира с известен консерватизъм, от една страна, изразяващ се в придържане към ритуализираните етикетни норми в определени ситуации, и известна разкрепостеност, намираща израз в разчупването на каноничните контактни формули и трансформирането им в духа на действащите в определения период от време модни тенденции в езика. В следващата част на изложението акцентът е поставен именно върху съотношението на тези два компонента в речевото поведение в съвременното българско общество като цяло. Ще бъдат представени конкретните проекции на модните тенденции във фатическата сфера, но преди това е нужно да се направят някои уговорки по отношение на *езиковата мода*, определяща българското говорене на границата на двете хилядолетия. При това ценностната ориентация на отделните членове на обществото е определяща за извеждането на параметрите на **модата в езика на новото време**. Нейните реални измерения, според оценката на средностатистическия българин, биха могли да се свържат с квалификациите “*прекалено количество чужди думи*”, “*грубост и вулгарност*”, както и с извънредното специализиране и технологизиране на речника (срв. резултатите от изследването на езиковата мода в ПОПОВА 2003). Тези параметри са напълно обясними с действието на съвременните световни езикови модни тенденции на българска почва (вж. ДОБРЕВА 2001; ПОПОВА 2003).

2. Модата в езика

В темата *модата в езика* естествено се вписва сложната картината на нашето съвремие. Тя е в постоянния репертоар на т.нар. дежурни теми за разговор и в личното, и в публичното пространство и неспирно поражда въпроси, предубеждения, ожесточени спорове. Ревностните пазители на чистотата и самобитността на българския език заклеят категорично експанзията на модните думи и изрази в съвременното българско говорене. Непрекъснато се издигат призови за създаване на закон за езика, който да забранява актуалния днес словесен екстремизъм, зареден с чуждици и жаргонизми. Общественото мнение е крайно отрицателно и непримирумо, но въпреки всичко те са навсякъде около нас – и в езика на медиите, и в езика на политиците, и в езика на нашето ежедневие. И най-вече – в езика на младите хора. Веднага възникват въпросите: *Откъде и как са дошли модните думи в езика ни? Как сме ги допуснали да се настанят и да се наложат така широко в живота ни въпреки „лошата” си слава, че „изяждат” точните и хубави български думи?*

Всъщност модните думи са напълно закономерно явление, което си има своите конкретни измерения и предпоставки. От една страна, те са резултат от факта, че българският език попада в обсега на стихията на универсалните тенденции към демократизация, технологизация и интернационализация, дей-

стващи в съвременните езици. Те са предопределени не само от глобалното обществено-политическо преобразяване на света, но и от интензивния подем на научно-техническия прогрес, който от своя страна довежда до необходимостта от създаването на базата за новото информационно общество. От друга страна, на границата на двете хилядолетия българското общество преживява един доста динамичен и драматичен преход към демократизация, който неминуемо довежда до дълбоки промени в ценностната система, а оттам и в езиковото съзнание на хората. Променят се не само понятията за нещата, но и тяхното словесно кодиране, което неминуемо води до необходимостта от „нова езикова компетенция“ на съвременния човек.

В този ред на мисли интересен се оказва въпросът за съдбата на фатическите средства днес, за тяхното място и ролята им в речевия репертоар на „модерния“ говорещ, още повече като се има предвид тяхната обвързаност с ритуалната специфика на традиционните модели на общуване в дадена култура.

3. Фатическите средства и модата в езика

3.1. Някои съвременни закономерности и тенденции на фатическото общуване

И при съвсем непредубедено наблюдение прави впечатление, че днешната речева практика е богата на фатически изказвания, както никога досега. Нещо повече, те непрекъснато се разширяват и разнообразяват. Същевременно, обаче, се наблюдава и противоположна тенденция, а именно драстично ограничаване на фатическите средства за сметка на съдържателното общуване, което вероятно е последица от факта, че съвременният човек живее много динамично и е обременен от информация от какъв ли не характер. Показателни в това отношение са предпочитанията на младите хора на изрази от типа *Кво стаа* при установяване на контакт, като при това в повечето случаи напълно се елиминират формулите за поздрав. Подобни ситуации се наблюдават извънредно често при работещите в сферата на обслужването. Интерес представляват също така и случаите, в които единият от събеседниците декларира предварителен отказ от условностите на фатическото общуване. Показателни в това отношение следните примери:

*Фрагменти от телефонни разговори:

К₁: Ало! Светла е.

К₂: Кажй!

К₁: Здравей! Светла е.

К₂: С какво мога да ти бъда полезен!

К₁: Здравей! Светла е.

К₂: Казвай!

К₁: Как си? Как е времето при вас?

К₂: Казвай, че бързам!

К₁: Просто исках да те чуя ...

К₂: (прекъсва грубо К₁) Не ми е до празни приказки – казвай какво искаш!

*Фрагмент от среща „в движение” на две служителки в коридора на едно ведомство:

К₁: Здравсти! Как си!

К₂: (с досада) Имаш ли причина да мислиш, че съм зле, че ме питаш как съм!

К₁: Добър ден!

К₂: За мен не е!

По отношение на употребата на фатически средства се наблюдават две крайности - или прекомерност, стигаща до злоупотреба (особено в случаите, когато е необходимо събеседникът да бъде „обработен”, за да се подготви следващото по-особено съдържателно общуване – молба за услуга, поднасяне на неприятна или необичайна информация и т.н.), или крайното им съкращаване, нарушаващо хармонията на контакта. В първия случай обикновено се стига до директна забрана от страна на адресата, изразявана най-често с формулите *Казвай направо за какво си дошъл! Стига празни приказки! Не ми носи от девет извора вода, ами казвай какво искаш! Дрън-дрън – казвай какво има!* и т.н. Има и ситуации, при които вместо да подготвят контакта, фатическите средства биха могли да предпоставят неуспешния му развой. Това *нарушаване на мярката* може да се илюстрира със следната ситуация от реалния живот:

Ситуация: Влиза студентка в деканата. Служителката е крайно напрегната, угрижена и затрупана с работа, втрещила се е в дисплея на компютъра и не дава никакви признаци на желание за контакт. Студентката прави опит за установяване на контакт, като поздравява бързо и притеснено и без да даде възможност за отведен поздрав, залива събеседничката си с неинформативни контактоустановяващи изказвания, чиято кулминация е въпросът *Сигурно Ви преча?! Отговорът Пречите ми!* сигнализира протеста на служителката срещу терора на словесното излишество. Тук, за да се спаси контакта, на помощ биха могли да дойдат отново фатическите средства, но съвсем няма да е лесно ...

При коментара на мярката в употребата на фатическите средства задължително трябва да се отбележи още нещо, а именно индивидуалната ценностна нагласа на комуникацията човек. За тези, които се характеризират като *нарушители* в това отношение, обикновено се използват номинации от типа *неучтив; добър ден не може да каже; темерут; некомуникабилен; нечлено-разделен; неучтив; дърво* и т.н. (за хора, при които фатическите средства са крайно ограничени) или *досадник, от девет извора вода носи, дрънкало, който приказва много празни приказки, празнодумник* и т.н. (за хора, които злоупотребяват с прекомерна употреба на фатически средства). Положителна нагласа съдържа езиковото кодиране на хората с мярка в това отношение, срв. напр. *слад-кодурмен, комуникабилен, общителен, учтив, знае как да каже добър ден* и т.н.

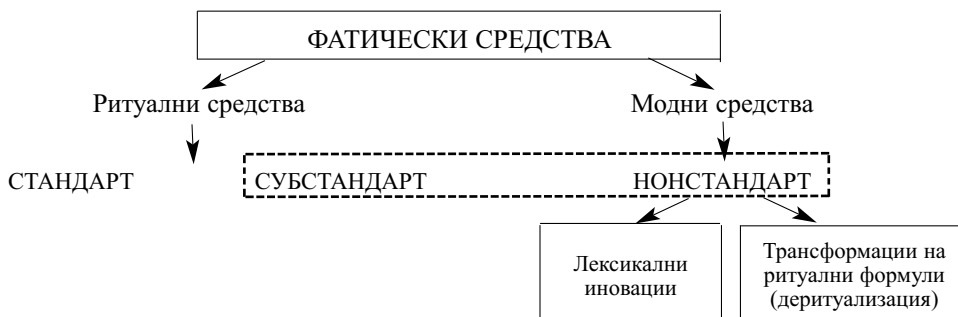
Когато се коментират характеристиките на фатическото общуване, особено важно е да се отдели внимание и на инвективната стратегия (стратегия на оскърбление на адресата) и в частност – на ролята и мястото на *инвективите*

(оскърбителни думи и изрази) и *експлетивите* (ругатни, непристойни изрази) като езикови похвати за изразяване на оскърбление, които се противопоставят на средствата за изразяване на учтивост. При отчитането на факта, че модното българско говорене до голяма степен се определя от маркерите *грубост* и *вулгарност* (срв. ПОПОВА 2003), може съвсем логично да се очаква значимото присъствие и на инвективни практики. Разбира се, те имат своите предпоставки и в традицията. Различията в историческото развитие на всяка една национална култура довеждат до това, че в едни култури и ареали основен похват за сублимация на физическата агресия е *инвективната вербализация*, а в други – *ритуално-учтивата*. Безспорно във всички езици на земята съществува като възможност да се изразят както определени етикетни отношения, така и да се сублимира физическата агресия вербално във вид на груби инвективи. Същевременно за външния наблюдател е очевидно, че ролята на етикета, от една страна, и инвективите, от друга, в една или друга култура могат да се отличават с достатъчна своеобразност. В една и съща стресова, кризисна ситуация представител на дадена култура ще се обърне към събеседника с груб инвективен израз, свързан с нарушаването на половото или хигиенното табу; докато представител на друга култура ще предпочете много по-меки инвективни средства, а представителят на третата култура просто ще премине към друго ниво на учтивост. Като цяло за европейския ареал е по-характерна инвективната стратегия (докато японската национална култура, например, предимно се асоциира с втората - вж. по-подробно за това (ЖЕЛВИС 1988).

Наблюденията върху употребата на фатическите езикови средства (ритуални и модни) в съвременното българско говорене биха могли да се обобщят и да се представят схематично, като за основа се използва по-общия модел на българската реч на Д. Попов (вж. ПОПОВ 2005).

ФАТИЧЕСКИТЕ ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА В МОДЕЛА

СТАНДАРТ-СУБСТАНДАРТ-НОНСТАНДАРТ

В схемата ясно се откроява модното в използваните днес фатически средства, което главно се материализира в речта на съвременния българин чрез нестандартни езикови единици, главно лексикални иновации и трансформации на ритуални формули.

3.2. Ценностната нагласа на младите хора към фатическите средства на езика

Разгледаните дотук проблеми, свързани с модата в езика и фатическите средства, ще бъдат разширени и обективирани с резултатите от осъществена анкета (вж. Приложението), в която участваха 100 седемнадесетгодишни ученици от Шумен, Варна и Добрич - носители на български език. Целта на анкетата беше да се регистрират най-характерните прояви на езиковите модни тенденции в сферата на фатическото общуване, тяхната специфична речева реализация с оглед на критериите $\pm$ модно и $\pm$ ригуално, да се потърсят доказателства за ценностната ориентация на младите хора по отношение на речевия етикет.

Процедурата на реализацията предполагаше първо подготовяне на анкетна карта за всяко от 100-те изследвани лица, в началото на която имаше идентифицираща част, изискваща информация за пола, социалната принадлежност и възрастта на анкетирания лице, следвана от поредица отворени въпроси (вж. Приложението).

Анкетата беше осъществена в писмен вид, след което анкетните карти бяха обработени и анализирани. Резултатите ще бъдат представени тук във вид на съдържателен анализ на отговорите на въпросите от анкетата.

Количественият анализ на отговорите на анкетиранията лица по първия въпрос са еднозначни и показателни за психологическата реалност на признаците $\pm$ официалност, $\pm$ познатост, $\pm$ възрастова дистанция при избора на фатическите средства. Класическите етикетни сигнали за начало, обръщение и край на контакта се срещат масово само в ситуации, маркирани с признаците: – *познатост*, +официалност, + *възрастова дистанция*. Към модните фатически средства се включват чуждоезикови изрази, съкращения, груби формули, вулгаризми. Като своеобразен стандарт за начало на контакт се установяват напълно десемантизирани изрази като *Кво стаа!*, които в по-голяма част от случаите напълно изместват формулите за поздрав. Екстремно модни фатически средства, обаче, се предпочитат единствено при общуване с близки приятели на същата възраст.

Резултатите от анкетата са показателни, че младите хора имат адекватна представа за етикета в сферата на фатическите средства – и за тях (както и за всички възрастни носители на езика) определящи за речевото поведение са: възрастовата дистанция, уважителността, непознатостта, официалността). Нещо повече за анкетиранията лица (94%) хората от средната възраст са най-престижна група в това отношение, докато „нарушителите” на нормите на етикета са главно хората с ниска култура (64%), следвани от самата група на младите (26%) и групата на политиците (10%).

По отношение на фатическите средства, маркирани с +модност, в рамките на самия младежки сленг се наблюдава изключително многообразие по отношение на предпочитанията към едни или други средства. Така например, при избора на езикови средства за спасяване на контакта се наблюдават значителни различия при анкетиранията лица от Добрич, които, за разлика от останали-

те, се обръщат в голямата си част към комплимента наред с общите за всички дежурни теми (пиянски спомени, клюки, музика, спорт).

В анкетата много ясно се откроява като предпочитана от младите хора инвективната стратегия и в частност – употребата на *инвективите* и *експлетивите* (68%), които се противопоставят на средствата за изразяване на учтивост. Тези данни са в пълно съответствие с направените по-горе наблюдения върху модното българско говорене, определяно от маркерите *грубост* и *вулгарност*.

В анкетата ясно е открояна и тенденцията към драстично ограничаване на фатическите средства. Показателни в това отношение са резултатите от анкетата, според които значим процент от младите хора (51%) предпочитат за установяване на контакт изрази от типа *Кво стаа*, като напълно елиминират формулите за поздрав.

4. Вместо заключение

Успешността на интеракцията и нейното хармонично протичане до голяма степен зависят от средствата, които поддържат комуникацията в режим ONLINE, а това са т.нар. фатически средства на езика. Чрез тях се осъществяват началото, поддържането, контрола и прекратяването на контакта между събеседниците. Разбира се, да се разгледа пълноценно многоликата лингвистика на контакта е все още бъдеща задача. Тук беше направен опит да се поставят проблемите, чието по-нататъшно разрешаване би довело до създаването на адекватен модел на успешната комуникация. Бяха маркирани и някои проекции на отношението *модно - ритуално* в областта на интеркултурното взаимодействие, но множеството въпроси, касаещи съдбата на национално-специфичното в рамките на този процес, останаха отворени за бъдещи мащабни проучвания.

Въз основа на резултатите от осъществените в рамките на настоящото и на предходно изследване (ПОПОВА 2003) анкети и наблюдения би могло да се направят някои изводи по отношение на разбирането, че *езикът на младите* е предимно *груб и вулгарен – изпълнен с много чужди думи – моден – неразбираем*. На първо място е нужно да се изостави опростенческото и механично интерпретиране на този факт по пътя на асоциацията с идеята за ниска степен на езикова и комуникативна компетенция (резултатите от анкетата ясно демонстрират, че младите хора имат адекватна представа както за етикета, така и за собствената си реч). По-скоро дръзката авангардна мода в езиковото общуване между младите би трябвало да се коментира като израз на тяхната категорична заявка за присъствие в сложната и пъстра картина на съвременното общество (което обаче не изключва неприемането на крайния екстремизъм в младежкото говорене днес). Нещо повече, голяма част от възрастните носители на езика признават, че докато в младежка възраст са използвали сленг и/или жаргон, по-късно напълно са ги изключили от речевия си репертоар (срв. АЛЕКСОВА 1999). А това означава, че всяка нова генерация създава своя дръзка и авангардна езикова мода, за да противостои на консерватизма на предходната генерация. Като интересна перспектива в това отношение някои изследователи визират проучването на проблема за генералния конфликт на нашето време

(конфликтът между поколенията) и неговите проекции в *екстремната модност* в езика на младите и в *консерватизма* в езика на възрастните носители на езика (срв. HARRER 1995-1996; ВИДЕНОВ 1998: 102).

Библиография

- АЛЕКСОВА, К. (1999): „Езиците на поколенията”, *Езикът и съвременността. Проблеми на социолингвистиката* 6, София.
- ВИДЕНОВ, М. (1998): *Социолингвистичният маркер*, София.
- ДОБРЕВА, Е. (2001): „За българския език и някои световни тенденции”, *Отговорността пред езика*, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 93-103.
- ЖЕЛВИС, В. И. (1988): „Инвективная стратегия как национально-специфическая характеристика”, *Этнопсихолингвистика*, Наука, Москва.
- ПОПОВ, Д. (2005): „Аспекти на българското произношение в сферите на стандарта, субстандарта и нонстандарта”, *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен.
- ПОПОВА, В. (2003): „Модата в езика”, *Властта на медиите*, (ред. Е. Добрева), Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 213-225.
- HARRER, I. (1995-1996): „Sprachbewertung als Generationenkonflikt”, *Wiener linguistische Gazette*, Wien, 55-56.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Анкета

1. Какви изрази използвате за поздрав, обръщение, сбогуване?

- А) в чата
- Б) в e-mail
- В) в писма
- Г) в устен разговор:
  - Г-1) с приятели на Вашата възраст
  - Г-2) с близки възрастни
  - Г-3) с непознати
  - Г-4) при официално общуване
  - Г-4) при неофициално общуване

2. Според Вас кои са най-модните и най-баналните изрази за поздрав, обръщение, сбогуване?

- А) в чата
- Б) в e-mail
- В) в писма
- Г) в устен разговор:
  - Г-1) с приятели на Вашата възраст
  - Г-2) с близки възрастни
  - Г-3) с непознати
  - Г-4) при официално общуване
  - Г-4) при неофициално общуване

3. Ако в разговор събеседникът Ви подразни, обиди или предизвика агресия у Вас, как бихте реагирали?
- А) грубо директно изразяване на отношението
  - Б) вежливо стандартно изразяване на несъгласие, дистанцираност, протест
  - В) премълчаване
  - Г) смяна на темата
  - Д) с удар
4. Ако усетите, че разговорът не върви, а за Вас е важно да го продължите, как бихте активирали контакта със събеседника?
- А) с „дежурни“ теми за времето, здравето, политиката
  - Б) с виц
  - В) с комплимент
  - Г) други
5. Кои хора според Вас най-често нарушават етикета?
- А) младите хора
  - Б) средното поколение
  - В) хората от третата възраст
  - Г) журналистите
  - Д) политиците
  - Е) хората с ниска култура
  - Ж) други
6. Ако при телефонен разговор темата е неприятна за Вас, как бихте реагирали?
- А) запазвате самообладание и спокоен тон
  - Б) реагирате спонтанно и грубо
  - В) затваряте телефона
7. Ако телефонния разговор е станал прекалено дълъг, как бихте реагирали?
- А) тактично прекъсвате разговора
  - Б) грубо прекъсвате разговора
  - В) с досада изслушвате събеседника и изчаквате търпеливо той да прекъсне разговора.
8. Дайте оценка на изразите (ключови думи: *моден, старомоден, неутрален, вежлив, груб, изискан, недосялан, оригинален, банален, скучен, неутрален*):
- А) Хай, гад!
  - Б) Бай-бай!
  - В) Привет от моите Мгънки (мозъчни гънки) на твоите!
  - Г) Айде, чао до скив!
  - Д) Зъ ся толкоа, чао!
  - Е) !!!ZDR!!!
  - Ж) Хипер хай от мен!